

Frank D. Dániel

Durkheim Magyarországon

Tanulmányomban célom a magyarországi Durkheim-észlelet és az ehhez kapcsolódó adaptáció történeti bemutatása, elsősorban a kortárs *Huszádik Század* folyóirat keret-konszenzusában. Az első kérdések, melyek az adatgyűjtést követő rendszerező elemzés során megfogalmazódtak bennem: Milyen mértékben hatott Durkheim a magyar szellemtörténetben? Hogyan vált klasszikussá a magyar paradigmában, holott a századforduló szociológiaanalízisében még Spencer-tanítványnak minősítették? (LORIA 1907, 54.) A századfordulót kutató magyar szociológiatörténészek számára közhely, hogy Jászi Oszkár párizsi tanulmányútja során személyes interakcióba került többek között Durkheimmel is (FRANK 2007, 51–58).

Az alábbiakban részletesen tárgyalom s pontról pontra cáfolom Nagy Endre elméletét a „Durkheim-sokk” vonatkozásában (NAGY 1993, 89–101). Bizonyításom egyik gyenge pontja, hogy a *Huszádik Század* folyóirat csak egy szelet a kor társadalmi nyilvánosságában, nem reprezentálja azt; ennek előzménye, hogy a reformkorra többek között jellemző volt a különféle egyletek/társulások burjánzása – például a nagykőrösi mag (VOIT 2006).

KÉRDŐJELEK

Kutatásaim kezdetén azonnal egy paradoxonnal szembesültem. Durkheim a szerkesztőbizottsági tagok névsorában tudományos munkatársként szerepelt már a *Huszádik Század* első példányában (1900. január), mégis ritkán hivatkoztak rá a cikkekben, különösen a lap indulásának első éveiben – éppen csak megemlégették itt-ott. Az előforduló hivatkozások relatív gyakoriságának vizsgálata egyértelműen mutatja, hogy Durkheim ez idő tájt még nem volt valami népszerű a társaság körében. Neve (Durkheim Émile, egyetemi tanár, Bordeaux) azért felbukkant – közvetlenül Doleschall Alfréd törvényszéki bírósága mellett – a munkatársak-szerkesztők névsorában, a borító belső „fülszövegében”. Lucien Herr, Jaures¹ munkatársa adott ajánlólevelet Jászinak Le Dantchez, Durkheimhez és a durkheimi iskolához tartozó Simiandhoz. Furcsa, hogy Jászinak külön ajánlólevél kellett Durkheimhez, hiszen Durkheim kezdettől a *Huszádik Század* szerkesztőinek névsorában szerepelt. E paradoxon megértéséhez feltétlenül foglalkoznom kellett a *Huszádik Század* tudományos programjának főbb irányelveivel; ez sok mindent megmagyarázott Durkheim vonatkozásában. A századfordulón az evolutionista (Darwin, illetve Lamarck átöröklődés-tétele), biológiai alapú társadalom-analógiák (Spencer szintetikus filozófiája) és a pozitivista természettudományos „társadalomfizika” (Comte hierarchikus tudományelmélete) voltak az uralkodók a közösségben. Marx történelmi materializmusával e kezdeti szemléletet egy paradigmaváltás követte, mely – a liberalizmus, illetve a Szabadelvű Párt bukásával – politikai attitűdben öltött testet. „Vezéreszménk” mentén pontosan nyomon lehet követni Durkheim hazai meg-

¹ Jaurés Durkheim diáktársa volt (NÉMEDI 1996, 21).

ítélésében azokat a változásokat, melyek a *Huszdik Század* szellemiségében bekövetkeztek.

DURKHEIM ÉS A MAGYAR SZOCIOLÓGIA (1900–1918)

Durkheim a szociológia megalapítója Franciaországban – írja a Larousse (*Dictionnaire de la sociologie* 1973, 72–73). Giddens még ennél is messzebb megy, amikor így nyilatkozik: „a modern szociológia egyik alapító atyja”. S mennyire igaza van! Durkheim előbb Bordeaux-ban, 1902-től pedig a Sorbonne-on tanít. Ez Európa első szociológia tanszéke. Folyóirata, a *L'Année Sociologique* 1898 óta működik.

Durkheim magyarországi jelenlétének dokumentálását kronológiai sorrendű forrás-elemzéssel mutatom be, melynek teljes bibliográfiáját a tanulmány végén közlöm. Jászi Oszkár – mint már utaltam rá – a kezdeti Durkheim-észlelet egyik központi figurája, aki személyes interakcióba is került Durkheimmel. Bolgár Elek (1883–1955) a másik személy, akinél Durkheim szociológiája tetten érhető. Bolgár 1907 és 1911 között az USA-ban, majd Svájcban élt; kezdetben szociáldemokrata attitűd jellemezte. Fontos adalék Bolgár Elek cikke (BOLGÁR 1909), amelyben egy szót sem szól Durkheimről, pedig tudja, hogy Jászi már 1905-ben találkozott vele, és az is közismert, hogy nincs politikai ellentét Jászi és Bolgár között, mely miatt Durkheimet mellőzni kellene. Durkheim addigra ráadásul már jócskán dokumentált a *Huszdik Század* körében, s az is tény, hogy rendkívül nagy hatást gyakorolt Bolgárra. Bolgár sokat fordított Le Bontól, Tarde-től, Comte-től, ennek ellenére nem említi meg Durkheimet a huszadik század első évtizedében a francia gondolkodókról írt pamfletjeiben, ugyanakkor 1918-ban, Émile mester halálakor írt *In memoriam*jában már a szociológia klasszikusának nevezi. Vajon ez a gesztus pusztán a Károlyi-kormány üdvözlését jelentette? Esetleg politikai, hit-, illetve egyéb meggyőződésbeli okai voltak, hogy Durkheimet kevésbé kedvelték gentlemenjeink? Talán azért nem preferálták, mert Durkheim 1914-ig kitartott Selton Watson munkássága mellett, és méltatta a *Racial Problems in Hungary*t?

KRONOLÓGIA

Moravcsik Lombroso (aki a kriminológia atyjaként rendszeresen publikált a *Huszdik Század*ban) publicisztikája kapcsán írt cikkében megemlíti a kor magyar tudományos paradigmájában elfogadott francia filozófusokat, akik között nem szerepel Durkheim (*Huszdik Század* 1900, 16–26). Csupán Tarde utánzáselmélete, Le Bon tanulmánya a tömegről, illetve Taine és Ferri köszönnék vissza a megsárgult lapokon. A másik vizsgált írás, a *Comte-től Kiddig* (i. m. 1900, 70) ugyanezt szemlélteti: említi Lamarckot, Stephen Leslie-t (az átöröklődéssel kapcsolatban), beszél az egyszerű evolucionizmusról, az individuális laissez faire-ről, a darwinizmusról, a hiperdarwinizmusról és a weissmannizmusról. Ezen írások is bizonyítják, hogy Durkheim – bár már 1900-ra létrehozta a *L'Année Sociologie*-t – nem volt elfogadott még a nemzetközi tudományos közéletben sem. A *Huszdik Század*ban Simmel írása (i. m. 1900, 83–90) az első, amely eltér az evolucionista programtól. Üdítő tanulmány ez, mert nem csak pozitívista biológiai megközelítést tükröz, bár Spencer differenciálódás fogalmának használatakor még érződik a hatása. Ahogyan Durkheimet, Simmelt sem ismerték el hazájában. (Amikor Max Weber közbenjárta Simmel kinevezése érdekében a heidelbergi egyetemen, Dilthey, Rickert és Windelband elutasította.)

A Durkheimre való első igazi hivatkozás a lapban Jászinak a montpellier-i egyetemi konferenciáról készült, a tudományos szemlék között megjelent tudósításában található (i. m. 1900, 157). Jászi grandiózus szintézisekről ír Durkheim és Simmel említésekor: „nem elvont filozófiai tanról beszélnek, hanem evolucionista alapú tudományról”. Jászi olvasata alapján kiderül, hogy szerinte – tévesen – Durkheim ekkor Spencer hatása alatt állt. Durkheimet a Huszadik Században másodszor egy olasz szociológiai folyóirat (Rivista, Italiana de Sociologia) nyomán említik (i. m. 1901, 385). A szerző – bár dicséri („figyelemre méltó cikkeket ír”) – nem Durkheimet, hanem Westermarckot, Pinzát, Gomplowiczot, Baratonót és Sergit emeli ki. (Ma már az utóbbiak nem igazán közismertek, míg Durkheim mindenki számára a szociológia egyik nagy klasszikusa.) A jelen-ség nem véletlen. 1901-ben Magyarországon az ultradarwinisták – például Benjamin Kidd követői – számítottak a modern irányzatot képviselő szociológusoknak, ahogyan ezt Elemér Oszkár a *Huszadik Században* meg is fogalmazta (i. m. 1901, 389).

JÁSZI ÉS DURKHEIM. KERESZTUTAK. NAGY ENDRE TÉZISEINEK CÁFOLATA

Jászi Oszkár párizsi tanulmányútja során, 1905 januárjában ismerkedett meg Durkheimmel és iskolájával (i. m. 1905, 332). Jászi 1905-re – írja Litván György – Durkheim hatására fellázadt Pikler ellen, és Durkheim ténszociológiáját kezdte követni (LITVÁN 1996, 156). E megállapítás azonban nem helytálló. Jászi ugyanis már találkozásuk előtt, Durkheimtől függetlenül is megfogalmazta kétségeit mind Pikler, mind Spencer vonatkozásában. Mi erre a bizonyíték? Jászi 1903-ban ezt írja: „a belátásos elmélet túlzásaitól azonban óvakodnunk kell, mert azok könnyen tévedésbe ragadnak, mint ahogyan Pikler sem ment azoktól. Tévedése főleg kétirányú. Szinte hihetetlen, hogy Pikler, ki a társadalom belátásos fejlődése tanának legjelentékenyebb úttörője, a gondolatszabadságra nézve is az állami beavatkozás korlátlan jogát hirdeti. [...] Oly nagy szellem, mint Spencer Herbert, legyőzve vergődik egész jelentéktelen ellenfelekkel szemben, úgy annyira, hogy rendszerének épp ez a része a leggyakoribb támadások tere (az individualizmus kudarca), mert csaknem kínálkozik a ‘megdöntésre’ fiatal óriások részéről.” (JÁSZI 1908, 53–54, 124, 133, 182–183.) Nagy Endre elméletének is ez az egyik sarkalatos pontja: szerinte miután Durkheim sorra megcáfolta a magyar eredményeket, Jászi összeomlott, s gyökeres fordulatot véve leszámolt Piklerrel és Spencerrel. Úgy véli, Jászi kizárólag Durkheim miatt roppant össze (NAGY 1993, 93); ezzel szintén nem értek egyet. Nagy Endre szerint Jászi e mélyrepülés után (mintegy elhárító, gyógyító mechanizmusként) Durkheim gyengéit kezdte keresni, így jutott el a szocializmus tanához.

JÁSZI PÁRIZSI TANULMÁNYÚTJA. LEVELEZÉSEK

Jászit párizsi tanulmányútja elején még az evolutio és revolutio kérdése izgatta (LITVÁN 2003, 48). A Babitsra is ható Bergson gondolatait régi, hibbant metafizikai szörszálhasogatásnak minősítette, s magasztalta Le Dantecet (biológiai megközelítés), Georges Sorelt és Anatole France-ot (LITVÁN–SZÜCS 1977, 21). Durkheimet először Szabó Ervinnek 1905. február 21-én, Párizsban írt levelében említi. Jászi következő vizsgált levele írásakor kereken 30 éves, és nagyon pesszimista. Ebben az életkorban az ember általában számot vet fiatalkori terveivel, álmaival: mit és hogyan teljesített, s mi van még

hátra. Jászi csalódott, szélsőséges hangulathullámzások jellemzik. Nagy Endre elmélete szerint e depresszió oka kizárólag Durkheim, ezt azonban az alábbi levélrészlet egyértelműen cáfolja: „[...] semmi természettudományi ismeret. Semmi pozitív szociológiai, közgazdasági, történelmi tudás. [...] mióta Le Dantecet olvasom, vált világossá. Elmaradottságunkat sem láttam sose ilyen tisztán.” Jászi tehát e vélelmezett hatalmas, lesújtó tudományos hátrányt Durkheimtől függetlenül, már Le Dantecet olvasva érzékelte. „Durkheimnél sok érdekes dolgot találok” – folytatja Jászi, elolvasásra pedig L. D. Wilson *Cell in Development and Inheritance* című könyvét ajánlja.

A SZOCIOLÓGIA MÓDSZERE – KÉT VÉLEMÉNY

Jászi a 45. számú postájában hivatkozik *A szociológia módszerei – két vélemény* című, a durkheimi iskolát és Le Dantecet összehasonlító ismertetőjére, amely természetesen a Huszadik Században kapott széles körű nyilvánosságot (*Huszadik Század* 1905, 325–332). Ugyanitt mutatja be Hubert és Mauss *A mágia általános elméletének vázlat*a című munkáját, illetve annak kritikáját. Jászi Durkheimmel való beszélgetését említve is megállapítja: „el vagyunk maradva”. Ez azt jelenti, hogy minden vezető irányzat lándzsát tört társadalomtudományos hátrányunk fölött: Le Dantec is, Durkheim is; nem csak az utóbbi, ahogy Nagy Endre és Litván György feltételezte. Jászi egyik fő problémája, hogy a hazai szakirodalom nem naprakész; ez vonatkozik az olyan népszerű elméletekre is, amilyen például Spencer – még kritikusai által is elismert – vallásszociológiája. Jászi egyébként éppen ennek tagadásáról értekeznek, új tényekről, illetve adatokról beszélve, s később többek között ezért is közölt részletet a folyóirat *A vallási élet elemi formáiból* (i. m. 1909, 281). Durkheim gyerekesnek tartotta Spencert. Durkheim szerint – írja Jászi – az alacsonyabb rendű társadalmak objektíven osztályozhatóak, ahogyan némely állatok a szegmentumaik szerint. Ekkoriban Durkheim és Jászi nagy vízváltója, hogy „Durkheim szerint rossz a priori minden szociológiai magyarázat, mely egyéni lélektanon épül fel” (például Pikler belátásos elmélete). Durkheim azt tanácsolja Jászinak, hogy foglalkozzon vallásszociológiával. Durkheim ugyanis a munkamegosztás után a vallás felé fordult, ami gyermekkori szocializációjának egyenes következménye: többgenerációs rabbicaládból származott. Jászi leírja, hogy Párizsban főként Durkheimmel és iskolájával akar foglalkozni, szembeállítva azt Tarde-dal. Kifejti, hogy Tarde-dal nyúl majd a kollektív lélektan kritikájához, Durkheim antipatikus neki. Miért? Mert reakciós ízű – írja, valószínűleg a vallásszociológia kérdése miatt, hiszen ekkorra már a társaságban hódító újtára indult a történelmi materializmus, amellyel a vallás mint reakciós intézmény összeegyeztethetetlennek bizonyult.

DURKHEIM ÉS A VALLÁS

Durkheim Tayloréval együtt elutasította Spencer vallásmagyarázatát is (DURKHEIM 1912/1960). A francia szociológus eltér a hagyományos vallásinterpretációktól: sokkal kiterjedtebb értelmezési kereteken belül definiálja azt. Szerinte vallás minden hit, hiedelem, szimbólumrendszer és ideológia, így az összes társadalmi intézmény is a vallásból eredeztethető. A vallás funkciójához hozzátartozik, hogy hiedelemvilága kifejezi a társadalmi összetartozást, a rítus pedig felerősíti a közösségi tudatot. A rítus során gyakran a kollektív tudat is átalakul; új értékek keletkezhetnek (korunk totemje például a nemzeti lobogó). A vallás lényege tehát a hit által közvetített társadalmi-kollektív

valóság, a kollektív reprezentációk (les représentation collectives). A vallás értelemadás (ultimate concern) is: a társadalom részeként az egyén transzcendentálja ön magát. A vallás magában foglalja a társadalom központi eszméjét: a legerősebben biztosítja a szolidaritást, s gyengülése a közösség széteséséhez vezet. A tudás a vallásban fogalmazódik meg a legtisztábban, mivel megjelennek benne az osztályozás primitív formái: a duális gondolkodás, a hierarchia, a logika és a tudatunkban lévő kategóriák. A dolgok a valóságban egymás mellett léteznek, csak gondolkodásunkban, a vallásban van kauzalitás.

Wilhelm Wundt tanulmánya a primitív népek filozófiájáról (WUNDT 1909)² nagy hatást gyakorolt Durkheim vallásszociológiájára, de a magyar iszlamistára, Goldziher Ignácra is, aki átvette Wundt néppszichológiai szemléletét, amely a közös emberi fejlődés jegyében a „sémi őstörténet” tudományos megközelítését szolgálta Gobineau és Renan ellenében. Akkor mégis mi a különbség Wundt hatásában Goldziher és a *Huszádik Század* köre között? Míg a *Huszádik Század* köre számára a pszichológia a „társadalom természettudománya”, vagyis a klasszikus német filozófia meghaladása a pozitivizmus jegyében, addig Goldzihernél a steindthali néppszichológiai szemléletben mint a Herderre visszanyúló klasszikus német filozófia folytatása mutatkozik meg.³ Durkheim nem maradt meg a német kultúra bűvkörében, bár Wundt intézetét élete végéig nagyra értékelte, és komoly szerepet tulajdonított neki (NÉMEDI 1996, 100–109).

AZ 54-ES SZÁMOZÁSÚ LEVÉL

Jászi az 54-es sorszámmal jelölt levelében így panaszodik: „sokszor fojtogat a sírás... Oly borzalmasan el vagyunk maradva” – de nem kifejezetten Durkheimről beszél, nem is a szociológiáról, hanem általánosságban, valószínűleg a francia társadalompolitikai viszonyok ismeretében mondogatja. „A kegyetlen dilemma – folytatja –, mely elől nem lehet kitérni: politika vagy tudomány” (LITVÁN–SZÜCS 1977, 86–87). Nem sokkal később Jászi már így nyilatkozik Szabó Ervinnek: „mámorban élek”. E momentumból már tisztán kirajzolódik előttünk Jászi lelki alkata, hangulati ingadozásai. A Szabó Ervinnek írt következő beszámolójában arról regél, hogy „Hubert és Mauss urak rengeteget tudnak. Ha én feleennyit tudnék, Európa megcsodálna.” Véleménye szerint „nincs bennük elég fantázia, temperamentum, perspektívában látás. [...] A durkheimi iskola valóságos német sziget a francia esprit közepette. Mauss úr harcos és revolutionnaire szocialista.” Kautskyt azonban megveti; „vén hülyének nevezi” – írja Durkheimről Szabó Ervinnek, akinek Kautsky igen jó barátja. Szabó pedig meghatározó személyiség volt a *Huszádik Század* körében, így Durkheimet ezért sem kedvelhették igazán a társaság égiszén belül, a kezdetekben sem.

² *A Die Kultur der Gegenwart*ban jelent meg bevezető tanulmányként. W. Windelband e kötetben írta meg az újkori gondolkodás történetét a reneszánsztól a XIX. századig. (Tanulmánya nagy hatással volt rám Dán Róbert monográfiám készítésekor.) A kiadvány annyira népszerű volt, hogy 1913-ban bővített kiadásban újra megjelentették (GOLDZIHNER 1981, 851–855).

³ „Goldziher Mythos-könyvére legnagyobb hatással mégis a kanti ismeretelmélet talaján álló Humboldt volt, aki a nyelvet egy sajátos Zwischenweltnek értelmezte, amely éppannyira a valóságtól strukturált valami, mint amennyire a valóságot strukturáló közeg. E nyelvfelfogás meghatározó jellegű hatására és utóéletére P. Bourdieu hívta fel a figyelmet 'A vallási mező kialakulása és struktúrája' vizsgálatakor. Ez a megközelítés teszi lehetővé a mítosznak és a vallásnak nem, vagy nemcsak strukturált struktúráként, hanem strukturáló struktúráként, a világ strukturáló elvéként való értelmezését. Egyértelmű a hatása Cassireri 'szimbolikus formájában', és Durkheim 'primitív osztályozási formájában'.” (GOLDZIHNER 1981, 854–855)

DURKHEIM-SOKK? KONKLÚZIÓ

Úgy vélem, sikerült Nagy Endre és Litván György elméletét pontról pontra megcáfolnom. Először is: nem igaz, hogy Jászi párizsi összeomlásáért kizárólag Durkheim a felelős. Jászi valószínűleg inkább az általános elméleti elmaradottságon és a társadalompolitikai különbségeken akadt fenn. Az sem tagadható, hogy Jászi már Durkheim előtt is kritizálta Spencert és Piklert, így nem Durkheim miatt fordult szembe velük. Nagy Endre elméletének azon pontja pedig, miszerint Jászi Durkheim miatti összeomlásában megpróbálta Durkheim gyengéit keresni, s így jutott el a szocializmus tanához, egyszerűen tarthatatlan. Jászi már jóval korábban vonzódott a szocializmushoz, ezt 1903-ban írt doktori disszertációja, *A történelmi materializmus állambölcsélete* egyértelműen bizonyítja.

A DEMOKRÁCIA JÖVŐJE

1906-ban Deutsch Zsigmond könyvkereskedésében bukkant fel az a különlenyomat, amelynek témája a demokrácia jövője volt. Azt hiszem, ez volt Durkheim első pontos citálása a Huszadik Század történetében. Esszéje elején Jászi a politikai kutatások jellege kapcsán pontosan idézi Durkheimet: „ismereteink jelen állapotában – panaszodik Durkheim – nem tudjuk bizonyossággal, hogy mi az állam, a szuverenitás, a politikai szabadság, a demokrácia, a szocializmus. Addig nem kéne a fogalmakat használni, amíg tudományosan meg nem állapítottak. Ennek ellenére ezek mégis szüntelenül előfordulnak a szociológusok írásaiban, és közönséges biztonsággal használják.” (DURKHEIM 1904, 29.) Ez zavart kelt. „Mi nevetünk a középkori orvosi szövegek egy részén, de ezzel az erővel akár nevetethnénk magunkon is.” (Uo.) A gentilis társadalom demokratikus jellegéről (csekély munkamegosztás) szólva Jászi Bougle-ot emeli ki a durkheimi iskolából. Durkheim – írja Jászi 1906-ban – a leghatározottabb képviselője a társadalom reális magyarázatának. Ezután folytatja Durkheim kommentálását a demokrácia fejlődése kapcsán, a primitív társadalmaktól kezdve: „A fejlődés bizonyos fokán beálló munkamegosztás megváltoztatja a dolgoknak ezt az állapotát. A különböző társadalmi funkciók kifejlesztik az egyéniségeket, kiket most már organikus szolidaritás fűz egybe. Az egyéniség egyre inkább felszabadul a kollektivitással szemben. A társadalom növekedése és sűrűsödése (Comte) szükségképp létrehozza a differenciálódásnak (Spencer) azt a folyamatát, mely ugyanúgy szükségképp a demokráciához vezet.” (BOUGLE 1896.)

Szintén 1906-ban jelent meg Mauss és Beuchet tanulmányának ismertetése az esz-kimókról (*Huszadik Század* 1906, 274–276), amelyet úgy magyaráztak, mint a történelmi materializmus induktív igazolását (sic!).

DURKHEIM ÉS WORMS

Durkheim recepciójáról nem sokat árul el az az 1907-ben megrendezett nemzetközi szociológiai kongresszus, amelyről Szabó Ervin írt tájékoztató cikket (i. m. 1907, 792–804). Emlékeztetőül az ezt megelőző szociológiai kongresszusok tematikái: 1899-ben a történelmi materializmus; 1903-ban (az ötödik kongresszuson) a szociológia és a pszichológia viszonya; 1906-ban a londoni (hatodik) gyűlésen az osztályharc, a szociáldarwinizmus, a fajok küzdelme és a különböző konfliktus-elméletek.

Az ominózus Worms-féle rendezvények alanyai és tárgyai többek között: Spencer, Gumpłowicz, Le Play, Marx, Engels, Loria, Lassale, Saint-Simon, Comte, Ludwig von Stein, Novicow, Darwin, Ward. Durkheim természetesen nem volt jelen egyik össze-jövetelen sem, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen Durkheim és köre távol tartotta magát a Worms-féle gyűlésektől. 1905-re Jászi is csatlakozott Durkheimhez, és így nyilatkozott: „Worms kis szarházi, mint gondoltam.”

Miért Worms avanszált mégis főszereplővé a nemzetközi társadalomtudományos közéletben? Mert ő volt a hivatalos akadémiai szociológia, a párizsi *Institute International de Sociologie* egyik vezetője, továbbá a *Revue Francaise de Sociologie* prominens szerkesztője. Durkheim még otthon is ‘új’ volt, így esélye sem volt kanonizálódni a diszciplínában. Pedig Jászi szerint ekkorra „a legjobb szociológusok az ő táborában vannak”. Durkheim és Worms ellentétére a Huszadik Században megjelent *Két szociológiai évkönyv* (a Durkheim-féle *L'Année Sociologique* és a Worms-féle *Annales de l'Institute International de Sociologie*) című publikáció is rávilágít (i. m. 1905, 533–542).

Wormsék Durkheimet Spencer-másolatnak minősítették. Worms 1893-ban, a *Revue internationale de Sociologie*-ban megjelent Durkheim kritikájában így fogalmaz: „az olvasó bizonyára észrevette, hogy ezek az eszmék lényeges pontokon megegyeznek H. Spencer elméleteivel. Kétségtelen, hogy Durkheim úr több alkalommal is megpróbálja megjelölni azokat a különbségeket, amelyek őt a spenceri evolucionizmustól elválasztják. Mindenesetre sokkal jobban közeledik hozzá, mint ő maga hiszi.” (NÉMEDI 1996, 62.) Durkheim pedig így ír Worms-kritikájában: „Felesleges a pozitív filozófiából született szociológia és a filozófiai doktrínák vitájába a beavatkozás. A szociológia független tudomány, nincs szükség rá, hogy beavatkozzon a rendszerek közötti harcba. Itt kiviláglik az ellentét a szociológia függetlensége, és a szociologizáló filozófusok [Worms, Tarde és Fouillé] között.” (i. m. 149.)

DURKHEIM A MAGYAR SZÁZADELŐ SZOCIOLÓGIA-OKTATÁSÁBAN

1907-ben Madzsar József azt panaszolta, hogy „a *L'Année Sociologique* hiányzik az Egyetemi könyvtárból!” Nem csak Jászi ismerte el tehát ekkoriban Durkheimet és a hozzá kapcsolódó iskolát hazánkban. Az első magyar nyelvű társadalomtudományi tankönyv, mely említi Durkheimet, Loria *Szociológiája*. Loria felsorolja művében a kor tudományos paradigmáiban elfogadott nagy iskolákat: Comte (Durkheimet véletlenül sem ide kapcsolja), a spenceri iskola és Marx (gazdasági iskola). Loria új tudománynak nevezi a szociológiát. Megállapítja, hogy a szociológiában nagyobb jelentősége van a dinamikai elemeknek, mint a statikaiaknak (egyértelműen comte-i terminológiák a hierarchikus tudományelmélettel kapcsolatban), s hogy a szociológia alaptétele a fejlődés törvénye. Említi a lélektani iskolát is, a francia gondolkodók közül pedig főként Comte-ot, illetve Tarde utánzáselméletét. Loria Durkheimet – 1907-ben – Spencer tanítványának tartja: „ez igen rövid vonásokban, Herbert Spencer szociológiai elmélete. E tan köre intelligens és lelkes tanítványok nagy iskolája csoportosult: Worms, Lilienfeld, Durkheim, Novicow, Mallock.” (LORIA 1907, 11.) Még Ferdinand Tönnies is úgy vélekedett a *Division*ról írt bírálatában, hogy Durkheim elmélete pusztán Spencerének a módosítása – írja Némedi (NÉMEDI 1996, 49).

Most már több forrás alapján láthatjuk, hogy Durkheimet a kezdetektől Spencer-követőnek minősítették. Dienes Valéria 1907-ben Szabó Ervinnek írt leveléből ugyan-

akkor kiderül, hogy az objektivitás fogalma a társaság tudatában szorosan összekapcsolódott Durkheimmel.

1908-ban Jászi Oszkár tollából népszerűsítő füzet jelent meg a szociológiáról. Jászi a belátásos iskola (Pikler) félszekségeit szembeállítja a szociológia akkori helyzetével. Durkheimre hivatkozik: „az egyéni akaratokra felépített magyarázatok nem állják meg a helyüket. A biológia ellentétes a szociológiával [...]”

MIÉRT TARTOTTÁK DURKHEIMET SPENCER TANÍTVÁNYÁNAK?

Tanulmányomban már többször utaltam rá, hogy kortársai Durkheimet Spencer tanítványaként aposztrofálták, valószínűleg a társadalmi munkamegosztásról írt tanulmányában használt mechanikus, illetve organikus szolidaritás fogalmak miatt.

Valóban sok hasonlóság van az ő munkamegosztásos és Spencer differenciálódásos, illetve militáns versus industriális társadalmak között. Durkheim 1886-ban a „Les études de science sociale” hasábjain Spencer vallásszociológiáját ismertette a legnagyobb terjedelemben, írja Némédi Dénes (i. m. 36). Igaz ugyan, hogy míg Spencer az utilitarizmus és az evolucionizmus egyeztetésére törekedett, addig Durkheim éppen az utilitarizmust kritizálta (i. m. 36–46).

A munkamegosztás kérdése szintén rendkívül divatosnak számított a XIX. században (gondoljunk csak Spencerre vagy Marxra), Durkheim mégis inkább Comte problémafelvetéséhez állt a legközelebb. A Durkheim által használt differenciálódás és specializálódás fogalom ugyan tagadhatatlanul Spencertől ered, de a mechanikus (illetve az organikus) szolidaritás ötlete Comte-é (esetleg Saint-Simoné), akárcsak a morális sűrűség és a kollektív tudat meghatározása (COMTE 1830, IV. 50, 51). Ráadásul Durkheim első nagyobb munkájában (DURKHEIM 1893) kifejezetten vitatkozik Spencerrel. Durkheim mechanikus szolidaritása és Spencer militáns társadalmak között alapvető különbségek vannak. A mechanikus szolidaritás a hasonlóságon alapul (a vallás és a kollektív tudat központi eleme). A társadalom ragaszkodik hozzá, hogy tagjaiban legyen a hasonlóság, csakúgy, mint Spencer homogenitása esetén – ez a harmónia szükségszerű létrehozója. Az integráció vonatkozásában a mechanikus szolidaritás akkor erős, ha a közös eszmék száma és intenzitása meghaladja az egyéniekét (a szolidaritás a személyiséggel fordított arányban nő). Spencer militáns társadalmak leírásakor azt mondja erre, hogy magába olvasztja az egyéniséget, és csordásít. Durkheim organikus szolidaritása munkamegosztáson alapul: mindenki önnönmaga pályáján fut, és ez nem kötelez. Szakadatlan differenciálódás és funkcionális elkülönülés jellemzi. A funkciók egymástól függenek, a kooperáció feltétele a kölcsönösség. A munkamegosztásból ered a szolidaritás és a szankciók. E szolidaritás rögzíti, miként kell a sok funkciónak együttműködni. Spencer funkcionális differenciálódása (munkamegosztás elve) ezzel szemben Somlai Péter kiemelésében: „Az egyszerű törzsek és a fejlődés korai szakaszát jelképező törzsi csoportosulások esetében olyan emberekkel találkozunk, akik egyszerre voltak varázslók, papok, jósok, ördögűzők és gyógyítók [...] A társadalmi integráció előrehaladtával azonban mind funkciójuk, mind rangjuk differenciálódik.”⁴ Durkheim organikus szolidaritásában az egyének mint személyiségek döntően eltérnek egymástól. Ha az egyén nagyobb teret kap, a társadalom és az egyén együtt erősödik. Ez a társadalmi tudat nagyon hasonló a Rousseau és Mill által

⁴ Elhangzott az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében, Somlai Péter *Bevezetés a szociológiába* című előadásán.

emlegetett felvilágosult egyéni tudathoz. Spencer ipari társadalmát racionális, okoskodó emberek jellemzik (Anglia, USA). Védelmeszik az állampolgár individualitását és a civil szervezeteket. Szabadság van, nagy a mobilitás, de Spencer szerint ez szerződésre épül – egymással, egyenlőkkel. Az egyén ezért konszenzusra törekszik. Ez az a pont – mármint a szerződés –, amelyet Durkheim kifejezetten cáfol Spencer tanában, s egyértelműen vitatkozik vele munkamegosztás-elmélete kapcsán. Kijelenthetjük tehát, hogy Durkheim általában nem értett egyet Spencerrel, ennek ellenére sok mindent átvett tőle (NÉMEDI 1996, 55).

EGY PÁRIZSI SURVEY A HUSZADIK SZÁZADBAN

A *Les Documents du Progres* két kérdést tett fel a világ legismertebb szociológusainak, az úgynevezett reprezentatív „man”-eknek a társadalomtudományok jövőjével kapcsolatban. A kérdéseket és a válaszokat természetesen a *Huszdik Század* (i. m. 1908, 301–304) is közölte. „Lehet-e várni a jövőben a felfedezését társadalmi fejlődéstörvényeknek és a társadalmi élet kauzális összefüggéseinek? Milyen módszerrel érhet el a szociológia eredményeket?” – faggatta a *Progres* Durkheimet és társait. „Durkheim álláspontja már többször lett e lapokon megvilágítva, fölösleges az ő választát bővebben ismertetni” – hangzott a *Huszdik Század* kommentárja Durkheim válaszai kapcsán. E tömör megjegyzés is mutatja, hogy 1908-ban Durkheimet már ismerték a *Huszdik Század* olvasói, s addigra tudományos karrierjében is megtörtént a nemzetközi áttörés: a reprezentatív „man”-ek között tartották számon. Más szóval révbe ért, befutott. A két kérdésre egyébként a következő választ adta: „Igen, várható. Összehasonlító, objektív, kollektív lélektani alapokon álló kutatásokkal.”

1908 ÉS A REPRESENTATÍV „MAN”-EK

Kik voltak vajon 1908-ban a szociológia tudományának reprezentatív figurái? Kiket sorolunk közülük napjainkban is a klasszikusok táborába? Ha végigtekintünk a *Progres*-survey válaszadóinak névsorán, megkapjuk a feleletet. Ma ugyanis a válaszadók közül csupán Durkheim, Simmel, Tönnies és Giddins neve közismert, vagyis tizenháromból mindössze négy. Ebből is látszik, hogy egy adott korszakban nagyra értékelt tudósok és egyetemi tanárok a szellem történetének abszolút idejében gyakran semmivé lesznek, míg kicsiny, jelentéktelennek tartott emberek – sokszor évszázadokkal haláluk után – kitörölhetetlenül beírják magukat a gondolkodás egyetemes történetébe.

Itt kell megjegyeznem, hogy a *Huszdik Század* ismertető tanulmánya erősen kivonatos, csak töredéke az eredeti franciának. Fontos, hogy ekkoriban Durkheimet már sem itthon, sem külföldön nem vádolják azzal, hogy Spencer-követő – ahogy például Loria tette 1907-es szociológia tankönyvében. 1908-ra a nemzetközi tudományos paradigmában már elfogadott, Magyarországon viszont – politikai okokból – még mindig nem (sem ellenzéki, sem kormánykörökben).

Tönnies a kérdésekre válaszolva hasonlóan foglal állást, mint Durkheim a *Les regles de la methode Sociologie* elején: a legfontosabb jövőbeni feladat a szociológia fogalmainak logikai meghatározása, valamint bizonyos okok valószínű hatásainak deduktív megállapítása. Tönnies a gazdasági okok vonatkozásában a történelmi materializmus eljárását, illetve a tények összegyűjtését, osztályozását, az induktív módszert ajánlja (i. m. 1908, 303).

A PROGRES KRITIKÁJA

A XX. század elején a szociológia annyira új tudomány volt, hogy még a minimális keretkonszenzus sem jött létre a közös jel- és szimbólumrendszerben, így az alapfogalmakban sem. Magyar részről ugyanakkor nagyon „komoly” kritika hangzik el a *Husadik Században* a „Progres”-val szemben, amely két kérdést intézett a világ „úgymond legismertebb szociológusaihoz”, akik között „furcsán veszi ki magát a Palágyi Menyhért neve, aki tudvalevőleg szociológiával eddig soha sem foglalkozott (!)” – írja egy bizonyos „oe”, aki nem más, mint Szabó Ervin. „Ki az a Palágyi Menyhért, és hogy jön ahhoz, hogy szociológusnak mondja magát külföldön képviselve a magyar tudományt?” – kérdezi felháborodottan. Miért nem kedvelték Palágyi Menyhértet a *Husadik Század* körében? A válasz nagyon egyszerű: a kormány és az ellenzék ellentéte; a nemzeti konzervatív, illetve a baloldali liberális tábor szembenállása a Társadalomtudományi Társaság és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület összecsapását idézte elő. Egyértelmű bizonyíték erre Szabó Ervin vádló acsarkodása, aki Palágyit a grófok, bárók, ezerholdasok, arisztokraták szociológusának nevezi (nemzeti koalíció), akik „nem oldják meg a nagybirtok-kérdést sem, és mást sem”, majd tovább vádaskodik: „ezek a külföld nagyjait szolgálják Magyarországon. Miért? Azt a hamis képet terjesztik, hogy Magyarország a tejfel-mézszel folyó Kánaán, csak hogy a kormánynál jó pontokat szerezzenek [...]” A helyzetet még jobban elmérgesítette a Magyar Társadalomtudományi Egyesület hivatalos folyóiratának márciusi száma, amelyben egy Durkheimet ismertető cikk elején ez volt olvasható: „Nagy örömmel látjuk idekűnn (Paris) élő magyarok, hogy a tudományos társadalomtannak otthon nemcsak egyesülete, hanem szakcszerű folyóirata is támadt, mely teljes önállósággal nyúl a szociológia alapkérdéseinek vizsgálatához.” És akkor mi a helyzet a *Husadik Század* folyóirattal? – kérdezi sértődötten Szabó Ervin. Mi talán nem vagyunk elég tudományosak? Ezek a magyarok „fekélyek a haza testén” – veti papírra, Petőfit idézve (i. m. 1908, 395). A konzervatív Magyar Társadalomtudományi Egyesület ismertetője miatt tehát Durkheim – akit a vallás miatt amúgy is reakciós ízünek tartottak – újra szálkává vált a *Husadik Század* köre szemében. Ahogy Nagy Endre is megfogalmazta, „a kollektív lélek módszertanilag lehetővé teszi, hogy a durkheimi iskola a konzervatív világnézetek támaszául szolgáljon” (NAGY 1993, 92).

A VITA

A *Magyar Társadalomtudományi Szemlében* Vályi Bódog írta a Durkheimről szóló ismertetőt, s természetesen ő is reagált Szabó Ervin vádaskodására a *Husadik Században*; a „Nyilatkozatok” rovatban hozták le (*Husadik Század* 1908, 517–518). Vályi reflexiója szerint nem ő, hanem a *Magyar Társadalomtudományi Szemle* szerkesztője a felelős. Ő eredetileg a berlini Kritische Blätterbe, a francia szociológiáról megindult esszéssorozatba írta a cikket (1907. november–december), s természetesen levélben tiltakozott a Társadalomtudományi Szemle szerkesztőségénél. Vályi azt állítja, hogy írása nem magasztaló, hanem kritikai volt. Ő nem kacsint a magyar kormány és a hivatalos tudósok felé, csak Palágyi Menyhért iránti tiszteletből hagyta írását magyarul a *Magyar Társadalomtudományi Szemlében*. Ekkor a vita újra fellángol. Ki az a Palágyi Menyhért? A *Husadik Század* köre számára ő nem szociológus – írja Szabó Ervin, aki Vályi cikkét a kormány kiszolgálásaként értékeli. Vajon valóban a Társadalomtu-

dományi Társaság ellen alakult a *Magyar Társadalomtudományi Szemle*? S tényleg hivatalos patronátus lett volna? Az mindenesetre vitathatatlan, hogy a *Magyar Társadalomtudományi Szemle* ugyanúgy a zászlajára tűzte Durkheimet.

DURKHEIM, A KLASSZIKUS

1908-tól Jászi már rendszeresen hivatkozik Durkheimre. Ezt bizonyítja például Arthur Bauer *A forradalom szociológiája* című könyvéről szóló kritikája a „Könyvismertetések és bírálatok”-ban: „Egészen naiv, mikor a demokratikus eszmékből vezeti le a modern forradalmat, bizonyítékául annak, hogy nemcsak a történelmi materializmust nem értette meg, de Durkheiméket sem.” Egyre gyakrabban ismertetik Durkheim véleményét a felmerülő kérdésekkel kapcsolatban. Alátámasztja ezt a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának az 1907–1908. évi működéséről szóló jelentése is: Gönczi Jenő a hirdetett tanfolyam – Az árváltozások társadalmi hatásai. 3 óra. Téma: Az ár változásaitól függő különböző társadalmi jelenségek egységes leírása – helyett Durkheim és iskolája címen tartott előadást. Megkezdődött tehát Durkheim magyarországi kanonizálódása is. Még egy adalék ehhez Jászi Oszkár Bougle *A kasztok uralmáról* című művéről írt ismertetője: „Ez a könyv egy új vállalat első kötete. Durkheim és iskolája elérkezettnek látta az időt, hogy a merőben kritikus *L'Année Sociologique* mellett önálló alkotásokkal igazolja azokat a módszertani elveket, melyeket a *L'Année* tíz kötete inkább polémikusan képviselt.” (I. m. 1908, 417.)

DURKHEIM ÉS A MAGYARORSZÁGI ÁLTALÁNOS VÁLASZTÓJOG

Habermas is összekapcsolja a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozását a politikai véleménynyilvánítással, az akaratképzésben való egyenjogú, aktív részvétellel. Itt mindenképpen beszélnünk kell az általános választójogért folytatott harcról Magyarországon, az „Általános Titkos Választójog Ligáról”, melynek létrejöttében nagy szerepük volt a *Huszádik Század* köre egyes elemeinek. Meg kell jegyezni, hogy ebben a kérdésben még a *Huszádik Század* alapító tagjainak véleménye sem volt egységes. Pulszky szerint például Magyarország még éretlen volt az általános választójogra; „messze még a demokrácia” – nyilatkozta. A *Huszádik Század* az általános választójogról – Andrássy gróf javaslata kapcsán – az 1908. decemberi számban kiadott egy közleményt, amely franciául is megjelent. A kérdéshez a kor legnevesebb tudósai is hozzászóltak.⁵ Az mindenesetre tagadhatatlan, hogy a *Huszádik Század* hosszú éveken keresztül keményen küzdött az általános, egyenlő választójogért.

AZ ANDRÁSSY-FÉLE JAVASLAT ÉS A KÜLFÖLD VÉLEMÉNYE

A következőkben Andrássy gróf 1908-as választójogi javaslata kapcsán a külföldi véleményekre szeretnék kitérni. A javaslattal kapcsolatban a *Huszádik Század* a következő főbb kérdéseket intézte a kor elismert tudósaihoz: mit tartanak az általános, egyenlő és titkos választójog hatásairól a népek gazdasági és kulturális előmenetele szempontjából; javulást hozhat-e a pluralitás és a nyílt szavazás? Andrássy a művelt és vagyonos elemeket kettős, illetve hármas szavazattal kívánta felruház-

⁵ Kautsky, Reich, Tönnies, Loria, Mach, Otto Bauer, Franz Oppenheimer, Durkheim, R. Wallace, C. Bougle stb.

ni, míg az írni-olvasni nem tudók közvetett választójog útján csak egytized szavazatot kaphattak volna. A szavazásnak ezenfelül az egész vonalon a nyilvánosság előtt kellett volna bonyolódnia. „A kormány javaslatát azzal indokolják, hogy a pluralitás az osztályellentéteket enyhíteni fogja, és érvényre juttatja az alsóbb osztályok jogos igényeit, jogosultnak hiszi-e azt a véleményt?” „Miként gondolkodik a nyílt szavazás erkölcsi hatásairól?”

Az Andrassy-féle javaslatához a sok neves tudós mellett Durkheim is hozzászólt, akit mint a Sorbonne tanárát és az induktív szociológiai irány vezérét mutattak be. A feltett kérdésekre a következő válaszokat adta: „Az általános választójog szembevető szükség-szükségszerűség, fölösleges az előnyeit és a hátrányait mérlegelni. Itt-ott feltartóztatthatják, de elkerülhetetlen, mély szükségletekben gyökeredzik, nem lehet kijátszani. Szervezni kellene, de szervezetlensége olyan fokán áll, mely hatásait részben megbénítja. A parlamentben viszonylagos fontosságuk szerint kellene a társadalmi működések és különböző társadalmi érdekkategóriák képviselőitének előfordulni, de ettől még távol állunk (ez egyelőre csak egy eszmény) [...] A magyar kormány által indítványozott eszközök nem hoznak közelebb a célhoz. Egy kis vagyon, vagy néhány iskolai év miatt miért kellene adni kiváltságos választójogot? Még a legismerőbb tudósnak se lenne szabad ilyen kiváltságokat adni! Attól még, hogy valaki valamiben tudós, nem biztos, hogy jól értékeli az adott társadalom szükségleteit, melynek része.” Durkheim említ olyan történetírókat, akiknek fogalmuk sem volt saját korukról. „A kormány ezzel megakadályozza a munkások követeléseinek szabad érvényesülését.” Durkheimnek fenntartásai vannak a titkos szavazással kapcsolatban, mivel „a tökéletesen szervezett demokráciában a nyilvános szavazás előnyös, ha a nagy társadalmi áramlatok alakulását és szabad nyilvánulását segíti. De a fennálló társadalmi rendben sok választó van függő viszonyban, ezért ez az eszmény nem valósítható meg. Jelenleg a titkos választás szükséges, ami a szavazati szabadság elengedhetetlen kelléke.” Láthatjuk, hogy Durkheim nem utasítja el teljesen a nyílt szavazást, ami sokak számára megdöbbenő lehetett, s rendkívül antipatikusnak találhatták őt. A *Huszedik Századot* különösen érzékenyen érintette ez a kérdés. Bizonyítja ezt az is, hogy 1905-ben Kégl Jánost a „választási korrupció” helyeslése miatt mozdították el a *Huszedik Század*nál betöltött pozíciójából. Helyére névleg Somló Bódog került, valójában azonban Szabó Ervin irányított.

BOLGÁR ELEK ÉS ÉMILE DURKHEIM

1917-ben Bolgár Elek cikket ír a *Huszedik Században*, témája a pszichologizmus a szociológiában. Kritikusan ír Durkheimről: felrója neki a pszichologisztikus módszer hiányosságát, s hogy összetéveszti a hatást az okkal. A cikk első felében – a pszichologisztikus módszer hiányosságai kapcsán – mintha csak a marxi kritikát halanánk. Bolgár ugyanakkor egy évvel később – Durkheim halálakor – megírja a francia mester monográfiáját (i. m. 1918, 35–38), és egy meglepően precíz bibliográfiát is közöl, szinte minden írását hozza. 1918-ban tehát már egészen más az „ítélete”, mint 1917-es cikkében volt. Vajon ez a Károlyi-kormány üdvözléseként értékelhető? Durkheim előtte tabu lett volna?

Bolgár – nagyon helyesen – „Comte hagyatéka birtokosának” titulálja Durkheimet. A pozitív szociológiai irányzatba sorolja, és empirikusnak nevezi őt. Cikkében egészen korai publikációkat is említ, például 1893-ból. A szociológia klasszikusának

nevezi Durkheimet, aki így 1918-ra végre elfoglalja az őt megillető helyet az elmélettörténetben. Bolgár megemlíti monográfiájában az 1905-ös Durkheim–Jászi találkozót is.

DURKHEIM ÉS A MAGYAR SZOCIOGRÁFIA

A *Husadik Század* körének meghatározó jelentősége volt a magyar szociográfiai műfaj, illetve a szociológiai regény kialakulásában. 1907-re a *Husadik Század* teljesen megváltozott (LITVÁN 1996, 53), megszűnt az elméleti szociológiai irány, s megkezdődött Magyarország felfedezése. Vannak, akik ezt a fajta empirizmust Durkheim hatásának tulajdonítják Jászi bölcseletében, szerintem inkább politikai okai voltak a „fedezzük fel Magyarországot mozgalomnak”. A durkheimi hatást maga Jászi is cáfolja, amikor Zolától eredezteti a szociológiai regényt (*Husadik Század* 1901, 190; 1907, 1053–1057). Később ebből egy olyan meghatározó műfaj fejlődött ki, ami nemcsak Magyarország, hanem a külföld vizsgálatát is szolgálta. „Vizsgálódásuk fő szempontjai Magyarország gazdasági és szociális állapota a XX. század első évtizedében.” Vizsgálódás tárgya lett tehát a földbirtokok megoszlása, a termelési eszközök, a termelési szerkezet, a termelés-fogyasztás, a kereskedelem, az állami pénzügyek, az ország fizetési mérlege, a lakásügy, a kereseti viszonyok, az élelmezés, a közegészségügy, a népesedési mozgalom. A munkában döntő szerepe volt a radikális történetírásnak Szende Pállal, a társadalmi és pártharcokkal Szabó Ervinnek, az empirikus szociológiának Bosnyák Bélával (kérdőíves adatfelvétel Budapesten), Braun Róbertnek *A falu lélektanával*, valamint a közegészségügy feltérképezésével Madzsar Józsefnek és Leopold Lajosnak (*A presztízs*). A mozgalom két világháború közötti örökösei a népi írók lettek, annak ellenére, hogy a népiek a *Husadik Század* körét doktrinernek tartották. E momentumra egyébként már Huszár Tibor is rávilágított: „A falukutatók mozgalma nem előzmények nélküli. Úttörő szerepet játszott a századelőn a *Husadik Század*, s mindenekelőtt e folyóiraton belül Braun Róbert. A húszas években a Korunk is e hagyományhoz kapcsolódott. A Husadik Század törekvéseit mindig kénytelenek időszerűsíteni, a magyar megoldatlanságokra egzakt rámutatásokkal a figyelmet felhívni. A folytonosság, a szociográfia újjászületése a létnek és a meg gondolásnak ugyanabból a mélységéből táplálkozik, mint amelyből a *Husadik Század* szociográfiai törekvései fakadtak.” (HUSZÁR 1979, 230–231.) Erdei első cikkét is a polgári radikális *Századunk* közölte. Erdei később személyesen is megismerkedett a folyóirat szerkesztőivel, többek között Vámbéry Ruzstemmel, Varró Istvánnal, Csécsy Imrével – de ez már egy másik történet. Durkheim közvetve megjelenik Erdei kettős társadalom elméletében is, amikor az osztályhelyzetről és a társadalmi állapotról; ez Hajnal István hatását mutatja (NAGY 1993, 105). Zárshóként Erdeit idézem: „Durkheim társadalmi tényei világították meg legjobban az objektív egyéni lélektani és gazdasági-hatalmi érdekektől elváló társadalomkutatás természetét és törvényszerűségeit.” (ERDEI 1980, 248.)

IRODALOM

- BOLGÁR Elek 1909. Entwichlung und Literatur der Soziologie in Ungarn. *Monatschrift für Soziologie* 5, 324–334.
- BOUGLE, Célestin 1896. Sociologie et démocratie. *Revue de métaphysique et de morale* 4, 118–128.
- COLLINS, F. Howard 1903. *Spencer Herbert Synthetikus filozófiájának kivonata*. Budapest: Révai és Salamon.
- COMTE, August 1830/1919. *A Course in Positive Philosophy*. John Hammerton.
- ERDEI Ferenc 1980. *A magyar társadalomról*. Budapest: Akadémiai.
- Dictionnaire de la sociologie*. 1973. Paris: Larousse Libraire.
- DURKHEIM, Émile 1893/1986. *De la division du travail Social*. Paris: Alcan. (Magyarul: *A társadalmi munkamegosztásról*. Részletek. Budapest: MTA Szociológiai Intézete, 86–90.)
- DURKHEIM, Émile 1894/1988. *Les règles de la méthode Sociologie*. Paris: Flammarion.
- DURKHEIM, Émile 1897/2000. *Le Suicide*. Paris: Alcan. (Magyarul: *Az öngyilkosság*. Ford.: Józsa Péter. Budapest: Osiris)
- DURKHEIM, Émile 1904. *Les Regies de la méthode sociologique*. Paris.
- DURKHEIM, Émile 1912/1960. *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris: PUF. (Magyarul: *A vallási élet elemi formái*. Ford.: Vargyas Zoltán. Budapest: L'Harmattan, 2003)
- DURKHEIM, Émile 1978. *A társadalmi tények magyarázatához*. Ford.: Léderer Pál. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- DURKHEIM, Émile 1980. *Nevelés és szociológia*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- FRANK D. Dániel 2007. Angol kulturális orientációs kísérlet a XX. század elején és annak problémái. *Valóság*, 7, 51–58.
- GOLDZIER Ignác 1981. *Az iszlám kultúrája. Művelődéstörténeti tanulmányok II. Vál., szerk., ford.: SIMON Róbert*. Budapest: Gondolat.
- Huszadik Század folyóirat összes példánya*. Budapest: Szabó Ervin Könyvtár.
- HUSZÁR Tibor 1979. *Történelem és szociológia*. Budapest: Magvető.
- JÁSZI Oszkár 1908. *A történelmi materializmus állambölcselete*. Budapest: Grill.
- JÁSZI Oszkár 1908. *Mi a szociológia?* Budapest: Deutsch.
- LITVÁN György 1973. *A szociológia első magyar műhelye*. Budapest: Gondolat.
- LITVÁN György 1996. *Októberek üzenete*. Budapest: Osiris.
- LITVÁN György 2003. *Jászi Oszkár*. Budapest: Osiris.
- LITVÁN György – SZÜCS László (szerk.) 1977. *Szabó Ervin levelezése 1893–1904*. Budapest: Kossuth.
- LORIA, Achille 1907. *Szociológia*. Ford.: Pór Ödön. Budapest: Grill.
- NAGY J. Endre 1993. *Eszme és valóság*. Budapest – Szombathely: Savaria UP – Pesti Szalon.
- NÉMEDI Dénes 1996. *Durkheim. Tudás és társadalom*. Budapest: Áron.
- SPENCER, Herbert 1909. *Alapvető elvek*. Budapest: Grill.
- VOIT Krisztina 2006. *Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből*. Budapest: Argumentum.
- WUNDT, Wilhelm 1909. Die Anfänge der Philosophie und die Philosophie der primitiven Völker. In Wilhelm Wundt – Hermann Oldenberg (szerk.): *Allgemeine Geschichte der Philosophie*. Berlin – Leipzig: Teubner.